

УДК 811.111'42

Галина ОЛЕЙНИКОВА*
Поліна МАКЕДОНСЬКА*

КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВІ ФОРМИ ЯК ОДИНИЦІ ЧЛЕНУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Стаття присвячується актуальній на сьогоднішній день проблемі – композиційно-мовленнєвому аналізу наративного художнього тексту. Художній текст відрізняється властивим йому різноманіттям формально-змістовних елементів, що характеризують способи експресивно-мовного вираження. Для відображення жанрової та стилістичної діяльності є засоби, що визначають тональності, архітектонічні форми, семантичну та естетичну інформацію художніх текстів, що існують у вигляді конструкцій. Дані конструкції, що складаються з декількох речень та збігаються в творі з одиницями змісту, отримали назву композиційно-мовленнєві форми. Данні форми представляють собою елементи текстотворення і розуміються як складні мовні єдності, що структурують думку автора та упорядковують її розвиток і надають їй цілісність і завершеність. В рамках наративного художнього тексту композиційно-мовленнєві форми проявляються як певні типи тексту, які розпізнаються за рахунок семантики і синтактики свого мовного оформлення, що дозволяють автору вирішувати поставлені перед ним різні прагматичні завдання, які включають реалізацію естетичної функції художнього тексту. Композиційно-мовленнєві форми розглядаються на прикладі англomовного науково-фантастичного роману А. Niffenegger «The Time Traveler's Wife».

Ключові слова: художній текст, оповідання, опис, міркування, аналіз.

В останні роки текст став об'єктом дослідження ряду наук: риторики, стилістики, семіотики, філософії, психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики та ін. Текст, як унікальний засіб комунікації, об'єктивізує думку автора, втілює його творчий задум, передає знання про світ населений персонажами твору і робить уявлення автора про цей світ надбанням інших людей. Автор є головним компонентом структури тексту, саме він вибирає ті мовні засоби, які дозволяють йому втілити свій творчий задум.

Лінгвіст Золотова Г. О. стверджує: «Мова реалізується в безлічі текстів, усних та письмових. Або спонтанно, миттєво виникаючи для побутових і ділових потреб, або створюваних для довгого життя письменниками, вченими, лінгвістами. <...> Рівень загальної і мовної культури особистості визначається об'ємом і якістю освоєних особистістю текстів з накопичених суспільством духовних багатств»¹.

У даній концепції текст проголошується сталістю, на основі якої автори намагаються побудувати нову граматику, яка відображує закономірності смислів у текстах різних жанрових видів та громадського призначення.

Золотова Г. О. вводить поняття суб'єкта мовлення як творця тексту, не проводячи розмежування між «текстами» усної і письмової форм мови, більш того, між текстом і мовою взагалі. Для неї це речі одного порядку. Отже, текст являє собою усну або письмову форму висловлювання, що має певну структуру і функціонує відповідно певним законам. Однак на даному етапі розвитку науки таке визначення тексту є застарілим і непродуктивним, з огляду на те, що текст – це, перш за все, письмово зафіксовані

*Олейнікова Г. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: oleinikova1211@gmail.com;

*Македонська П. – магістрантка факультету іноземних мов, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: polina.ma3@gmail.com

¹ Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка Под общ. ред. д.ф.н. Г.А. Золотовой. М.: Наука. 2004. С. 8-9

висловлювання, що представляють собою наочний матеріал для дослідника. Робота з текстом передбачає наявність певного прописаного варіанта мовної діяльності, а поєднання мови та письма як одного цілого не представляється можливим.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день поняття текст виходить за традиційний феноменологічний кордон. Текст зберігає, акцентує і творить сутнісні характеристики буття в тій мірі, в якій він адекватно інтерпретується і сприймається суб'єктом культури. Текст, як витвір людини, відображає особливості її свідомості і мислення.

Художній текст відрізняється властивим йому різноманіттям формально-змістовних елементів, що характеризують способи експресивно-мовного втілення. Для реалізації жанрової та стилістичної діяльності є засоби, що визначають тональності, архітектонічні форми, семантичну та естетичну інформацію художніх текстів, що існують у вигляді конструкцій. Вони складаються з декількох речень, що збігаються в творі з одиницями змісту, отримали назву композиційно-мовленнєвих форми (далі: КМФ)².

КМФ мають «природне» походження, тобто не просто відносяться до розділу стилістики та літературознавства, а й до всіх людей, яким притаманне їх інтуїтивне використання, бо мовномислювальна діяльність людей відтворюється саме за цими моделями.

Дослідження композиційно-мовленнєвої форми відбивалося в роботах не тільки вітчизняних, а й зарубіжних лінгвістів. В Німеччині над зазначеною проблематикою працювали такі лінгвісти як Г. Іпсен, В. Кайзер, В. Порціг та ін. Серед вітчизняних лінгвістів можна відмітити В.В. Виноградова, Н.С. Валгіну, І.М. Колегаєву, В.А. Кухаренко та інші.

Композиційно-мовленнєві форми реалізують особливості зв'язних текстів, виступають як складні синтаксичні комплекси. У найзагальнішому вигляді композиційно-мовленнєві форми представляють собою складні єдності, які оформляють думку, упорядковують її розвиток і надають задуму цілісність і зв'язність. Вони поділяють словесний матеріал, роблячи його доступним для огляду і більш прийнятним. В процесі пізнання дійсності суб'єкт або безпосередньо спостерігає події, акцентуючи увагу на його просторових і часових співвідношеннях, або сприймає їх опосередковано, встановлюючи між ними зв'язок; або може робити це одночасно. Подібні способи відтворення дійсності знаходять словесне втілення в КМФ.

В результаті регулярного використання даних одиниць тексту з типовим для них лексико-граматичним наповненням вони виявилися фіксованими в пам'яті людей. Їх відтворення не стає копією оригіналу, а версією, в яку автор вносить необхідний для нього зміст. Іншими словами, реалізація КМФ в тексті відбивається в наборі певних мовних засобів, що мають свої формалізовані ознаки і тому носять метазнаковий характер, що для нас принципово важливо.

Про композиційно-мовленнєві форми оповіді як про спосіб побудови твору відомо з часів М.Т. Цицерона, який згадував у своєму трактаті «Про оратора» форми КМФ як основу будь-якої мови³.

Традиційно основними вважаються КМФ «оповідання», «опис», «міркування». Кількість і види КМФ відрізняються у багатьох дослідників. Серед основних КМФ виділяють також і експозицію, аргументацію, оцінку, класифікацію, повідомлення, мову, коментар і т.д. В основі цих класифікацій знаходяться різноманітні критерії, КМФ отримують різні найменування, але існування 3-х основних форм: оповідання, опису, міркування, є безумовним.

Для кращого розуміння особливостей композиційно-мовленнєвих форм, необхідно більш детально розглянути кожен з них і навести приклади.

² Виноградов В.В. О языке художественной прозы. Избранные труды. М. Т. 5. 1980. С. 362.

³ Шипова И. А. Метасемиотика художественного текста: диссертация доктора филологических наук: 10.02.04. М. 2017. С. 336.

Аналізувати КМФ ми будемо на прикладі англомовного науково-фантастичного роману Audrey Niffenegger «The Time Traveler`s Wife» («Дружина мандрівника в часі»). Вибір науково-фантастичного тексту як об'єкта аналізу є доцільним, тому що вплив даного жанру яскраво виявляється в комунікативній спрямованості такого літературного твору та у його композиційно-мовленнєвій тканині.

У загальному вигляді види композиційно-мовленнєвих форм можна представити так, як зображено у наступному рисунку (мал. 1).

Композиційно-мовленнєві форми	
Опис	Відображає статичний стан на даний момент. Служить для вираження факту існування предметів і їх ознак, а також для передачі динамічного або статичного стану дійсності
Оповідання	Відображає динаміку навколишнього світу. Як правило виражається у монологічному мовленні автора.
Міркування	Відображає здатність суб'єкта абстрактно мислити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, відволікаючись від конкретних фактів дійсності. Передає роздуми, міркування, логічне розвиток думок автора або персонажів.

Розглянемо більш детально кожен вид композиційно-мовленнєвих форм. Оповідання «це зображення подій чи явищ, що відбуваються не одночасно, а слідуючи один за одним або обумовлюють один одного»⁴. Найкоротшим з відомих оповідань є відомі слова Цезаря: «Прийшов, побачив, переміг», які яскраво передають зміст цієї композиційно-мовленнєвої форми.

Мета оповідання – дати уявлення про послідовність подій, вчинків, ситуацій, що наявні в житті особи, групи осіб, держави тощо.

Розглянемо приклад:

*«I press the button again and the horrible buzzing noise that signifies Welcome to My Heart and Home is transmitted over the line. Forty-five seconds later the elevator clunks and starts to ratchet its way up. I pull on my robe, I go out and stand in the hall and watch the elevator cables moving through the little safety-glass window. The cage hovers into sight and stops, and sure enough, it`s me»*⁵.

Даний фрагмент із роману розповідає про те, як головний герой Генрі зустрічає самого себе з майбутнього у приміщенні будинку та описує свої дії. У наведеному вище уривку оповідання представлено послідовною і логічною зміною подій за допомогою дієслів у теперішньому часі (*press, pull on, go out, stand, watch*).

Наступним видом композиційно-мовленнєвих форм є «опис». Він представляє собою статичну композиційно-мовленнєву форму. Керуватимемося класифікацією, запропонованою М. Брандес, В. Кухаренко та А. Домашнєвим. В їхніх працях зазначено, що композиційно-мовленнєва форма «опис» має такі підвиди: опис предмета, динамічний опис, статичний опис, портрет, пейзаж.

Статичний опис – це опис предметів, що фіксує два види відношень: «предмет–простір» та «предмет–ознака». Відповідно до типу відношень опис матиме предметно-адвербіальну та предметно-атрибутивну форму. Динамічний опис зображує предмети в русі та переміщенні один відносно до одного.

⁴ Агеев В.Н. Семиотика. М.:Издательство «Весь Мир». 2002. С. 256 .

⁵ Niffenegger A. The time traveler`s wife. A Harvest Book. 2004. P. 546

Портрет виступає одним з основних засобів індивідуалізації персонажа. Крім його зовнішніх фізичних характеристик, в портрет включаються відомості про характер, манери. Портрет також визначає і соціальну приналежність персонажа. І портрет, і пейзаж в процесі розвитку літератури зазнали серйозних змін в своєму обсязі – як в кількісному, що означає протяжність в тексті, так і в якісному (повнота охоплення ознак).

В описі портрета переважають прикметники, які відображають авторську оцінність і модальність, тобто безпосередньо вказує на розподіл авторських симпатій або ж антипатій⁶.

Мета опису – наочно намалювати словесну картину, щоб читач зримо уявив собі предмет зображення.

Розглянемо приклад:

*«The library is cool and smells like a carpet cleaner, although all I can see is marble. I have never been in the Newberry Library before, and now that I've gotten past the dark, foreboding entrance I am excited. The elevator is dimly lit, almost silent. I stop on the third floor. My boot heels rap the wooden floor. The room is quiet and crowded, full of solid, heavy tables piled with books and surrounded by readers».*⁷

Ми бачимо, що в даному уривку використовуються основні характеристики «опису», такі як: деталізація головного, інтер'єру (*dark, foreboding, quiet and crowded*), єдиний часовий план опису, перерахування ознак, властивостей, елементів предмета мовлення (*wooden floor*).

Типовим для КМФ «опис» є опис портрета – словесне перерахування зовнішніх рис людини, типів його обличчя (*huge gray eyes, long nose, tiny mouth, long red hair*), фігури, одягу (*wine-colored velvet dress*). Ці ознаки виражаються, перш за все, іменними частинами мови: іменниками, прикметниками, числівниками, дієприкметниками.

Наведемо також приклад «портретного опису»:

*«Clare is wearing a wine-colored velvet dress and pearls. She looks like a Botticelli by way of John Graham: huge gray eyes, long nose, tiny delicate mouth like a geisha. She has long red hair that covers her shoulders and falls to the middle of her back. Clare is so pale she looks like a waxwork in the candlelight»*⁸.

На відміну від «оповідання» та «опису» КМФ «міркування» відображається у типі тексту, в якому не констатується наявність предметів, явищ, подій, не дається опис їх властивостей, ознак, а проводиться їх дослідження шляхом розкриття внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими предметами, явищами, подіями для аргументації деяких положень або деякого узагальнення суджень.

КМФ «міркування» виконує найважливішу функцію в художньому тексті: сприяє більш глибокому проникненню в ідейно-філософську суть твору. Об'єднані узагальнено-теоретичні блоки інформації, представлені КМФ міркування, створюють контекст, який дозволяє читачеві стежити за логікою думки автора.

Метою міркування, на думку зазначених лінгвістів, є нове судження.

Для міркування як композиційно-мовленнєвої форми характерно коментуючий і аргументуючий виклад змісту, який доповнюється елементами опису і повідомлення. Тексти-міркування можуть бути представлені в формі діалогу, роздуму чи вислову, коли автор ставить питання і намагається відповісти на нього в ході своїх міркувань.

М.П. Брандес виділяє два різновиди міркування – роздум і роз'яснення. «Роздум» міркування пов'язане з продуманістю і логічним оформленням думки⁹.

Розглянемо приклад:

⁶ Шипова И. А. Метасемиотика художественного текста: диссертация доктора филологических наук: 10.02.04. М. 2017. С. 336.

⁷ Niffenegger A. The time traveler's wife. A Harvest Book. 2004. P. 546.

⁸ Niffenegger A. The time traveler's wife. A Harvest Book. 2004. P. 546

⁹ Брандес М. П. Стилистика текста / М. П. Брандес. М. : Прогресс-Традиция, 2004. С. 416.

«I'm frightened of where it all might end. I don't know how much pressure I can take from Clare. What are these foetuses, these embryos, these clusters of cells we keep making and losing? What is it about them that is important enough to risk Clare's life, to tinge every day with despair? Nature is telling us to give up, Nature is saying: Henry, you're a very fucked-up organism and we don't want to make any more of you. And I am ready to acquiesce»¹⁰.

Цей фрагмент – міркування головного героя Генрі про ситуацію з приводу того, що його дружина не може завагітніти. Роздум на цю тему приводить його до думки, що причиною цього стану є його тривалі подорожі у часі. В уривку присутні питання, які головний герой задає самому собі та намагається на них відповісти. Це є однією з основних рис КМФ «роздум», яка притаманна художньому тексту.

Другий різновид КМФ «роз'яснення» характеризується спонтанним процесом становлення мови. Ступінь продуманості тут мала, звідси і відсутність логічного оформлення, і, отже, зв'язок між реченнями носить приєднувальний характер. Форма таких «міркувань» властива діалогам, наприклад:

– *Where did you come from? Why do you know my name?*

– *I came from the future. I am a time traveller. In the future we are friends.*

– *People only travel in movies.*

– *That's what we want you to believe.*

– *Why?*

– *If everybody time travelled it would get too crowded. Like when you went to see your Grandma Abshire last Christmas and you had to go through O'Hare Airport and it was very, very crowded? We time travellers don't want to mess things up for ourselves, so we keep it quiet»¹¹.*

Отже, композиційно-мовленнєві форми представляють собою елементи текстотворення і складаються виходячи з їх функції, яку ставить в центрі кожного фрагмента автор. КМФ, таким чином, відображають внутрішню структуру тексту і реалізують такі функції: опис, оповідання, пояснення і аргументація. За виконання двох останніх функцій в тексті відповідає роздум, який визначає: 1) цілі і завдання тексту; 2) відступу від теми, що характеризують цілі автора; 3) прийоми, що формують текстове очікування, емоційний резонанс.

В рамках наративного художнього тексту композиційно-мовленнєві форми проявляються як певні типи тексту, які розпізнаються за рахунок семантики і синтактики свого мовного оформлення, що дозволяють автору вирішувати поставлені перед ним різні прагматичні завдання, які включають реалізацію естетичної функції художнього тексту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Niffenegger A. The time traveler's wife. A Harvest Book. 2004. P. 546.

Агеев В.Н. Семиотика. М.:Издательство «Весь Мир». 2002. С. 256.

Брандес М. П. Стилистика текста. М. : Прогресс-Традиция, 2004. С. 416.

Виноградов В.В. О языке художественной прозы. Избранные труды. М. Т. 5. 1980. С. 362.

Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка. Под общ. ред. д.ф.н. Г.А. Золотовой. М.: Наука. 2004. С. 8-9

Шипова И. А. Метасемиотика художественного текста: диссертация доктора филологических наук: 10.02.04. М. 2017. С. 336.

REFERENCE

Aheev V.N. (2002) Semyotyka. [Semiotic:] Publishing House: Ves Mir, P. 42 [in Russian]

¹⁰ Niffenegger A. The time traveler's wife. A Harvest Book. 2004. P. 546.

¹¹ Niffenegger A. The time traveler's wife. A Harvest Book. 2004. P. 546.

Brandes M. P. (2004) *Stylistyka teksta* [Text stylistics] M.: Progress-Tradition. P. 85 [in Russian]

Zolotova H. A. (2004) *Kommunikativnaia hrammatyka russkoho yazyka* [Communicative grammar of the Russian language] M.: Inst rus. lang. them. V.V. Vinogradov. 544 p.

Shypova Y. A. (2017) *Metasemiotika hudozhestvennogo teksta: dissertatsiya doktora filologicheskikh nauk: 10.02.04.* [Metasemiotics of a literary text: dissertation of a doctor of philological sciences: 10.02.04]: M. 336 p.

Niffenegger A. *The time traveler`s wife*. A Harvest Book, 2004. S. 3, 7, 84, 402, 478

Oleinikova G., Makedonska P. Compositional-speech forms as units of articulation of literary text.

The article is devoted to the current problem – compositional-speech analysis of narrative literary text. A literary text is distinguished by its inherent variety of formal content elements that characterize the ways of expressive linguistic expression. For the expression of genre and stylistic activity, means are used, they define tonalities, architectonic forms, semantic and aesthetic information of literary texts that exist in the form of structures. These constructions, consisting of several sentences, coinciding in the work with units of content, are called composition-speech. Compositional-speech forms are elements of text formation and consist of a function that the author puts at the head of each fragment. Within the narrative literary text compositional-speech forms are manifested as certain types of text that are recognized by the semantics and syntax of their language design, allowing the author to solve various pragmatic tasks, which include the implementation of an aesthetic function of the literary text. Compositional speech forms implement the features of coherent texts, acting as complex syntactic complexes. In the most general form, compositional speech forms are complex unities that shape opinion, order its development and give it integrity and coherence. They share verbal material, making it easier to see and more acceptable. In the process of cognizing reality, the subject either directly observes events, focusing on its spatial and temporal relationships, or perceives them indirectly, establishing a connection between them; or it can do it at the same time. The analysis of compositional speech forms will be presented on the example of the English science fiction novel by Audrey Niffenegger «The Time Traveler`s Wife» manifests itself in the communicative orientation of such a literary work and in its compositional speech tissue.

Key words: *compositional speech forms literary text, narration, description, argumentation, analysis.*